

Metodický materiál a pracovné listy pre výučbu etickej výchovy

Ján Kaliský

Úvod

Metodický materiál sa zameriava na vzorovú prezentáciu práce s textom pre rozvoj kritického myslenia vo výučbe etickej výchovy. Použitý text pochádza z knihy *Výtah* od M. Páleša (Belianum, 2021), využité sú jeho prvé dve kapitoly a je vhodný pre strednú školu, keďže v príbehu *Výtah* vystupujú stredoškolskí tínedžeri v komunikácii s dospelými. Spoločné čítanie textu je jednou s možností úvodnej, motivačnej fázy stretnutia, je nasledovaný bezprostredne citovou a zisťujúcou reflexiou a následne je ťažisko stretnutia položené v diskusii, v ktorej sa rozvíja najmä zdôvodňujúci a zovšeobecňujúci typ reflexie.

Dôležité v pedagogike etickej výchovy je poznanie, že znútornenie morálnych hodnôt (čo je konečným cieľom v etickej výchove) je omnoho dôslednejšie, ak sa v reflexii morálnych hodnôt nekončí pri citovej reflexii (otázkou: Ako si sa pri aktivite cítil?) ale reflexia sa robí komplexne a dôsledne, pocity sa vyhodnotia racionálnou úvahou, v najvšeobecnejšom vyjadrení: Čo si myslíte?).

Najjednoduchším druhom je **citová** reflexia v ktorej žiaci reflektujú kvality svojho citového prežívania v rôznych úlohách vo vyučovaní pri využívaní najmä zážitkových metód. Oslovené sú tzv. mravné city ako najelementárnejšia zložka mravného vedomia. Ďalšou formou je **zistujúca** reflexia v ktorej sa žiaci učia identifikovať morálne problémy v rôznych výučbových situáciách. Náročnejšou formou je **zdôvodňujúca** reflexia, kde žiaci nielen identifikujú ale aj pomenúvajú kauzalitu riešeného morálneho problému s dôrazom na jeho dôsledky pre neho a pre iných. Náročnou formou je **zovšeobecňujúca** reflexia v ktorej žiaci hľadajú a pomenúvajú morálne zásady využiteľné v riešení analogických morálnych problémov v svojom morálnom správaní v každodennom živote. Vývinovo ide o proces od rozvoja sebacitu, sebapoznania k sebahodnoteniu a sebaregulácii, seba projekcii, zmyslu vlastného života. Ide o proces od jednoduchých citových reakcií, postupné uvedomovanie si hodnôt a ich uplatnenie v morálnych postojoch a v správaní žiaka na základe poznania vlastných citov a pocitov, schopnosti analyzovať, reflektovať a riešiť stále zložitejšie morálne problémy v kontexte vlastného života v rôznych situačných kontextoch. Problém však nastáva vtedy, ak učiteľ hodnotovú reflexiu transformuje len do polohy reflexie pocitov a tak ostáva v najjednoduchšej polohe morálnej reflexie, tá je však nepostačujúca. Ak v reflexnej fáze nepokračuje do kognitívnej a analytickej časti

reflexie, tak mravná výchova sa mení v psychologické cvičenie, ktoré nepokračuje do etickej roviny morálnych hodnôt a princípov.

Komplexne, všetky štyri typy reflexie precvičujú nasledovné cvičenia. Ich tému určujú témy príbehu. Na témach etiky je však precvičované aj kritické myslenie. Nekladíme otázku, čo je dôležitejšie, či rozvíjať morálnu senzibilitu, alebo kritické myslenie, lebo je nezmyselná, keďže často sú tieto dva kognitívne javy navzájom prepletené a zlúčené do morálnej argumentácie. A o túto práve ide. V demokratickom diskurze nestačí len cítiť, že niečo je správne, treba byť schopný to aj artikulovať a v argumentačnej diskusii obhájiť.

STARÉ KÔRKY, MLADÉ OMRVINKY (1. kapitola z knižky Výťah)

„Ty chuligán nevychovaný!“ šomre si starenka a privoláva výťah. Keď pred malou chvíľou vstúpila do vchodu, stihla si všimnúť, ako už výťahová kabínka stúpa hore. „Až na jednotku!“ pomyslela si ironicky. Kým pomalým krokom došla k výťahovým dverám, počula už len vchodové ticho a neveľká skriňa bola opäť pripravená prepraviť niekoho ďalšieho.

„Počkajte, suseda, pomôžem vám!“ prihovoril sa jej starší pán, ktorý práve vstúpil do vchodu. Býva o poschodie vyššie, teda na siedmom, a ako seniori obaja dobre spolu vychádzajú. Otvoril jej dvere a spolu vstúpili do výťahu.

„Vy ste milý človek. Vidieť, že viete, čo sa patrí... Pozdraviť sa, dvere podržať, prívetivo sa prihovoriť. Táto dnešná mládež to nepozná. Aj teraz som kráčala do vchodu a ten mladík z jednotky ma vôbec nepočkal. Ved' musel vidieť, že idem za ním! Mohol chvíľu vydržať. Však ho poznám od mala... Dnes už má azda pätnásť, ale nevie, ako sa správať k starším! Vošiel dnu, rýchlo nastúpil do výťahu a kým som vošla do vchodu, už stihol aj dvere na byte zavrieť,“ postťažovala sa starenka.

Starý muž, dlhé roky univerzitný profesor, prikývol na znak toho, že ju pozorne počúva. Zatváril sa vážne. To už ale výťah zastavil na šiestom a on sa rozhodol vystúpiť so susedou. „Zostávajúce poschodie prejdem aj po vlastných,“ poznamenal. A navyše, patrilo sa povedať aspoň pár slov k tomu, čo trápilo susedu.

„Viete, je pravdou, že tá dnešná mládež je kdesi úplne inde, než sme boli my kedysi. Aj môj vnuk neraz iba tak ležérne tým svojim slangom poznamená, že mrví na všetko,“ postťažoval si aj starý muž.

„No tým dnešným mladým je akosi všetko jedno,“ rozvila slová profesora stará pani.

„Aj doba je iná, aj požiadavky na mladých sú v mnohom odlišné, než boli kedysi na nás. Ale život ma naučil, že kým jednoznačne neviem, čo je za tým, nech nesúdim. Možno sa vás ten mladík hanbí, možno sa obáva, že sa ho vo výťahu budete na niečo pýtať. Alebo sa ponáhľal domov, lebo – ved' viete – dnešní mladí žijú predovšetkým na internete. Možno ho čakala nejaká dôležitá správa. Ktovie...“ starý muž zdvihol obočie, pokrčil plecami a vystúpil na prvé schody smerom domov. „Idem ja za tou mojou starkou, nech sa o mňa nebojí,“ pousmial sa a začal stúpať hore schodmi.

„Možno máte pravdu. Ešte pred 20-timi rokmi takéto deti neboli. Vtedy poznali slušné správanie. A navyše, tí dnešní sa stále kamsi ponáhľajú, stále kamsi letia, aj ich rodičia žijú hektický život. Aspoň ten náš starosvetský čas plynie pomalšie. Tak vám teda ďakujem, že som sa vám mohla vyžalovať. Idem aj ja za tým mojím. Opäť sa mu pohoršilo, ani nevstane z postele. Tak som mu bola po nejakej lieky. Teda dovidenia, sused!“

Zanedlho je vo vchode opäť ticho. Avšak nie nadhlo. Spoza výťahu na prízemí ktosi vychádza a na dverách pivnice necháva čiernou fixkou veľkými písmenami nápis: Kam kráčaš? Slová zarámuje medzi krivé čiary a rýchlo odchádza preč.

Hlavná myšlienka: Susedia

V tomto úryvku sa stretávajú v rozhovore susedia. Starenka susedí s pätnásťročným mladíkom z jednotky a tiež je susedou profesorovi, ktorý býva jedno poschodie nad ňou. Spolu „dobre vychádzajú“. Spomenuté sú dve ďalšie postavy. Spoločne s profesorom býva jeho „starká“, čo bude asi jeho manželka. Tajomný sprejer sa tiež pohybuje v tom istom priestore.

Tému susedstva skôr či neskôr rieši každý človek. Zdá sa, že dnes sa už nedá nesusediť s iným človekom, priestoru je čím ďalej, tým menej, keďže ľudí je čím ďalej, tým viac. Preto vznikli mestá a v súčasnom storočí už v nich žije viac ľudí ako na dedinách či samotách. Dokonca vo veľkomestách môže človek pociťovať istú preťaženosť z medzilidského styku. Mesto je veľké kultúrne mravenisko a panelák s výťahom je jeho dobrým symbolom. Preto dnes viac ako kedykoľvek predtým riešime problematiku susedských vzťahov. Sú to ľudia, s ktorými môžeme prísť každodenne do kontaktu, a tak veľmi záleží na kvalite spoločného vzťahu, ktorý si vybudujeme.

Cvičenie: „Dobre vychádzať“

Rozhodnite, ktoré výrazy vyjadrujú to isté a výraz „vychádzať“ vysvetlite synonymom. Kategórie, teda skupiny viet s rovnakým významom, pomenujte.

1. Obaja susedia spolu dobre vychádzajú.
2. Kde je suseda? Ale veď ešte nevyšla z výt'ahu.
3. Tu máš chybu, preto ti príklad nevyšiel.
4. Všetko vyšlo, rozpočet na stužkovú bol dostačujúci.
5. Dnešné noviny ešte nevyšli? Veď už je šesť hodín.
6. Marta nepriniesla spolužiačke úlohy, zle spolu vychádzajú.
7. Martin vychodil iba základnú školu, ani tá ho nebavila.
8. Martin je dnes slávnym futbalistom, a keď sa ho reportéri pýtali na jeho vzdelanie, vyšiel s farbou von.
9. Martin Júlii vyšiel v ústrety, keď ho požiadala o finančnú pomoc.
10. „Ďakujem ti srdečne,“ vyšlo Júlii z úst. Martin odvetil, „my pleasure“.
11. Sever išiel na sever; tam vyšiel na tatranský štít.
12. No z dobrej vôle nevyšiel, stále je dobrákom.
13. Vyšiel na kopu sena a rozhadzoval vidlami na všetky strany.
14. Vyšiel si z nohavíc, kúpim ti nové.
15. Dám si ušiť oblek, ktorý nevyjde z módy ani po sto rokoch.
16. Z dvoch metrov látky nohavice nevyjdú.
17. Koľko to vyšlo? Ani sa nepýtaj.
18. Tá blbosť vyšla asi od Karola.
19. Vyšiel nový bike, Raptor 4.0 2020, už si ho videl?
20. V našej úvahe vyjdeme z predpokladu, že učiteľ dnes nepríde, lebo je chorý.
21. Slnko vyšlo zpoza hory a krajinu zalialo svojimi lúčmi.
22. Vyšlo mi to, je to 17!
23. Pri veštení z dlane mi vyšlo, že Júlia ma ľúbi.
24. Celá úroda vyšla navnivoč.
25. So zásobami nevyjdeme ani do zimy.
26. Vyšli sme na mizinu.
27. Hoci bolo chladno, fazuľa vyšla všetka.
28. Zo súťaže sme vyšli najhoršie.
29. Oni sa dohodnú, vždy spolu vychádzali.
30. Tvoj zámer ti nevyjde, Júlia ľúbi Jozefa.

Aktivita: Hra na suseda

Žiaci sú v dvojiciach alebo v štvoriciach a pripravujú si krátke scénky podľa nasledovných typových rolí:

1. Pri spoločnom plote dvoch susediacich pozemkov sa stretnú dvaja priateľskí susedia.
2. Vyľakali ste sa, keď ste náhle zbadali pri plote svojho suseda, ktorého nemáte radi. Sused vás tiež spozoroval.
3. Manželský pár ide po ulici v meste a stretnú svojich susedov, tiež manželský pár.
4. Peter príde na poštu pre doporučenú zásielku a zisťuje, že ho za okienkom vybaví jeho suseda z jeho vchodu.
5. Vytopil vás vypúšťajúcou práčkou sused, ktorý býva nad vami. Idete mu to povedať.
6. Vidíte susedove tri deti ako jedia jablká. Sedia na vašej jabloni.
7. Roky sa nerozprávate so svojim susedom. Mrzí vás to a chcete vzťahy vylepšiť.
8. Bývate na farme, váš najbližší sused, tiež farmár, je vzdialený tri kilometre. Večer prídete k nemu na pohár vína.
9. Váš sused si postavil dvakrát väčší dom ako je váš. Priviezli mu štrk pod zámockú dlažbu a žiada vás o pomoc pri lopate.
10. Váš sused si posadil sedem malých smrekov k hranici pozemku. Obávajú sa, že hneď ako vyrastú, zatienia celý váš dvor. Práve ste ho stretli pred domom.
11. Vaša stará suseda sa vás pýta, či by ste jej nespravili nákup v meste.

Námety na diskusiu: Susedia

1. Kto je to sused?
2. Ako sa pozná, že dvaja ľudia sú susedia?
3. Ak je profesor sused starenky, je aj starenka susedou profesora?
4. Je tajomný sprejer susedom starenky, ak o ňom nič nevie?
5. Môže byť susedom zvierat, napríklad susedov pes Maťo?
6. Môže byť susedom mravec?
7. Ak v susedstve kvitnú ruže, sú ruže susedy?
8. Ak môj spolužiak sedí so mnou v lavici, môžem ho označiť za suseda?
9. So Slovenskom susedí Poľsko. Môže byť krajina susedom?
10. Môžu byť susedia ľudia, ktorí sa vôbec nepoznajú (ani menom)?
11. Sú ľudia zo susednej ulice mojimi susedmi?
12. Váš dom susedí so železničnou traťou. Sú ľudia, ktorí sa vezú vo vlakoch, vaši susedia?

13. Je dobre, keď je môj brat zároveň mojim susedom?
14. Môžu veci spolu susediť? A ako potom rozumieť prísloviu „Zlé veci susedia s dobrými.“ (Publius Ovidius Naso)?
15. Sú dôležité dobré susedské vzťahy? Prečo?
16. Majú sa susedia poznať? Ako dôverne a prečo?
17. Čo vyjadruje príslovie „U suseda je tráva zelenšia.“ alebo „Susedova krava, viacej mlieka dáva.“?
18. Ako by ste revidovali definíciu z otázky č. 1 (Kto je to sused?)?

Hlavná myšlienka: Stereotypy

Rozhovor susedov začal témou správania sa pätnásťročného suseda, ktorý výťahom nepočkal starenku a tiež témou reflektovania pomáhajúceho správania profesora. Starenka hneď kontrastne porovnala a zovšeobecnila: profesor „vie, čo sa patrí... pozdraviť sa, dvere podržať, prívetivo sa prihovoriť“ a dnešná mládež to nevie, je im „všetko jedno“, voľakedy pred 20-timi rokmi deti „poznali slušné správanie“. Profesor je v súdení zdržanlivejší a hľadá rôzne možnosti vysvetlenia mladíka, nechce prirýchlo zovšeobecňovať, ani upadnúť do stereotypného uvažovania.

Stereotypy sú spôsobom, ako dôjsť k rýchlemu záveru, avšak sú určitým druhom predsudkov a vznikajú chybou usudzovania. Vznikajú vtedy, keď sa vlastnosť niektorých členov skupiny nekriticky prenáša na každého jej člena bez adekvátneho preskúmania, či opodstatnene. Napríklad: „No, Zuza. Tá iste šoféruje ako spomalený film.“ Postup pripisovania môže byť aj opačný: „To auto predo mnou sa nejako moce. To iste šoféruje nejaká žena.“

Predsudky je niekedy veľmi ťažké odhaliť, lebo do určitej miery sa javia prijateľne, či pravdepodobne. Avšak prijateľnosť a aj pravdepodobnosť sú málo, rozumný úsudok sa zakladá na schopnosti rozlišovať podstatné detaily. Predsudky však málokedy berú detaily do úvahy. Podobne ako polopravdy sú založené na určitej skúsenosti, avšak nie na dostatočnom dôkaze.

Námety na diskusiu: Stereotypy

1. Myslíš si, že muži šoférujú dobre a ženy zle?
2. Myslíš si, že muži sú lepší politici ako ženy?
3. Myslíš si, že ženy sú lepšie v starostlivosti o dieťa ako muži?
4. Myslíš si, že ženy sú slušnejšie ako muži?
5. Myslíš si, že dievčatá sa lepšie učia ako chlapci?
6. Myslíš si, že chlapci sú lepší športovci ako dievčatá?
7. Myslíš si, že starší ľudia sú slušnejší ako mladší?
8. Myslíš si, že dospelí vedia, čo sa patrí a deti to nevedia?
9. Čo znamená slovo predsudok a čo stereotyp?

Cvičenie: Stereotypy

U nasledujúcich príkladov rozhodnite, či sa jedná o prípad chybného uvažovania. Pri chybných výrokochoch svoje hodnotenie zdôvodnite.

	Chybný úsudok	Prečo myslím, že je chybný/správny	Správny úsudok
1. „Chlapci sú agresívni. Tá najlepšia hráčka z ich tímu je veľmi agresívna. Stavím sa, že je v skutočnosti chlapcom.“			
2. „Tomáš je strašný žgrloš a každý vie, ako sú Škóti šporovliví. Tomáš je určite Škót.“			
3. „Môj strýko František je z južného Slovenska. Určite pestuje víno.“			
4. „Som veľmi nesmelý a veľa dievčat je tiež nesmelých. Tí, čo mi hovoria, že som zženštený, majú určite pravdu.“			
5. „Všetci jednotkári rýchle čítajú, ale ja rýchle čítať neviem.“			

Myslím, že to na jednotkárov nikdy nedotiahnem.“			
6. „Všetky súčiastky na tomto stroji sú kovové a táto súčiastka je z tohto stroja. Takže táto súčiastka musí byť kovová.“			
7. „Každá kvapka vody môže zamrznúť. Toto ale nie je kvapka vody, takže to zamrznúť nemôže.“			
8. „Ľudia z Komárna bývajú neďaleko maďarských hraníc. On z Komárna nie je, takže nemôže bývať neďaleko maďarských hraníc.“			
9. „Myslím, že mnoho zločincov je výnimočných. Walter Zilch bol nedávno usvedčený z bankovej lúpeže, takže musí byť výnimočný.“			
10. „Všetky časti týchto saní sú vyrobené z dreva. Táto súčiastka je vyrobená z dreva, takže musí patriť k týmto saniam.“			

Prevzaté a modifikované z Lipman, M. – Sharp, A. M. – Oscanyan, F. S. Filozofické skúmania. Metodická príručka k príbehu Objav Harryho Stottlemeiera.

Hlavná myšlienka: Domnienka ako pravda

Profesor svoje názory o porovnaní doby a mládeže uvádza slovami „*viete, je pravdou, že...*“ Je otázne, či akýkoľvek názor je pravdivý a tiež, či používanie (často parazitujúceho) slova „viete“ nemá sugestívnu funkciu. Je to on, kto vie, prípadne si myslí, že vie, nie ona, suseda. Čiže v tomto prípade je korektnejšie ako „viete“ použiť „myslím si, že...“.

Cvičenie: Čo je pravda?

Rozhodnite, ktoré výrazy sú pravdivé.

	Je výrok pravdivý? Alebo vie hovoriaci, čo je pravda?	áno/nie/ možno	Dôvod
1.	Náš učiteľ, na ktorého sa pozeráme, má oblečený sveter.		
2.	Na svete je 7 miliárd ľudí.		
3.	Všetci ľudia majú dve nohy.		
4.	Všetci ľudia sú smrteľní.		
5.	Asi mám domácu úlohu.		
6.	Myslím si, že zajtra bude pršať.		
7.	Slnko obieha Zem, lebo sa pohybuje po oblohe.		
8.	Zdá sa mi, že tie dva stromy predomnou sú rovnako vysoké.		
9.	Naozaj sme sa to učili, pamätám si to.		
10.	Tu som to položil, naisto to viem.		
11.	Bolo tam sedem áut; alebo osem? Myslím, že sedem.		
12.	Juraj k nám chodil každý večer o piatej. Preto aj zajtra príde o piatej.		
13.	$2 + 2 = 4$		

14.	Verím, že po zime príde jar.		
15.	Čo viem, nikdy nezabudnem.		
16.	Nevidíš, čo je napísané na tabuli? Chod' k nej bližšie a určite to budeš vedieť prečítať.		
17.	Kruhy sú guľaté.		
18.	Kruhy sú okrúhle.		
19.	Trojuholník je okrúhly.		
20.	Nataša mi povedala, že ma ľúbi; tak asi ma ľúbi.		
21.	Kiežby bol už koniec hodiny.		

Cvičenie: Kto má pravdu?

Žiaci majú nakresliť niečo, čo majú radi. Po zverejnení obrázkov sa zamyslia, či je ich voľba oprávnenejšia než voľba ostatných. Povedia, či alebo prečo si myslia, že to, čo majú radi, je lepšie ako to, čo majú radi ostatní.

Cvičenie: Kritérium pravdivosti

Pokúste si zapísať vlastnú prvoplánovú odpoveď, kedy je pravda pravdou.

Výrok o nejakej skutočnosti je pravdivý, ak .....

Môže byť kritériom:

1.	fakt, že všetci zúčastnení sme sa dohodli, čo bude pravdou?	áno	nie	dôvod
2.	fakt, že výrok súhlasí so všetkými v súčasnosti platnými výrokmi v tej oblasti?	áno	nie	dôvod
3.	fakt, že v takom chápaní je to užitočné a prospešné pre naše konanie?	áno	nie	dôvod
4.	fakt, že výrok je v zhode so skutočnosťou?	áno	nie	dôvod
5.	iné kritérium?			dôvod

Námety na diskusiu: Subjektivita pravdy

1. Môžeme predstierať, že máme niečo radi?
2. Mám pravdu, ak v mojom tvrdení použijem slová „asi“, „možno“?
3. Mám pravdu, ak tvrdím, že futbal je najkrajší šport na svete?
4. Ak väčšina triedy chce ísť radšej na výlet do aquaparku a nie na turistiku, znamená to, že má pravdu?
5. Vždy máš rád pravdu? Majú všetci ľudia radi pravdu?
6. Môže sa stať, že na pravde nezáleží?
7. Môžeme pravdu presadzovať násilím?
8. Máš často pravdu, keď niečo presadzuješ alebo obhajuješ?
9. V akej situácii môžeš chcieť niekoho nechať v omyle?
10. Čo je opakom pravdy?
11. Môžu mať pravdu všetci?
12. Môžu mať pravdu obaja, ak majú opačné názory?
13. Môže byť zdrojom konfliktu, ak chceš mať pravdu?

SOL' NAD ZLATO (2. kapitola príbehu Výt'ah)

„Mohli tam napísať pokojne aj niečo horšie. Bud' rada, že zvolili tieto slová, a nie tie oplzlosti, čo dnes počuješ na každom rohu. Ved' čo ak mysleli práve Quo vadis? ...vieš, ten názov literárneho diela. Autor zaň dostal, tuším, aj nobelovku. A čo ak je to rovno dajaký odkaz na Bibliu? Alebo ide len o pokus o vtíp – pre tých, ktorí chodia okolo výťahu. Že kam kráčajú... Vieš, niečo absurdné,“ poznamenal starý profesor a zdvihol hlavu od knihy. „Ale včera popoludní, keď som stretol susedu zo šestky, tak boli dvere ešte čisté,“ dodal na okraj.

„To hej, mohli tam napísať aj čosi vulgárne. No ale čo ti poviem, nepotešilo ma to, keď som vyšla z výťahu. Mierim do pivnice, zdvihnem hlavu a tam čarbanica. Čítam, lúštim...,“ krúti hlavou staršia pani, z poličky nad linkou berie starý haliernik, spomienku na jej zlaté časy, a otvára čerešňový kompót, ktorý priniesla z pivnice.

Obed je čoskoro pripravený. Už len počkať, kým starý profesor dočíta odsek a môžu obedovať. Žena si už zvykla. V tomto musí byť trpezlivá a nechať ho, nech sa od knihy vráti do reality. „Keď číta, akoby ani nebol v miestnosti, ale kdesi odcestovaný,“ hovorí často aj susedke. A teraz sa prehrýza dajakou dobrou škandinávskou prózou, ktorú si už viackrát pochvaloval. Napokon za toto bola jeho žena vždy vd'ačná – že jeho najväčšou vášňou nebolo táranie sa za frajerkami či mladými študentkami, ale predovšetkým čítanie. Naopak, chorý muž starej pani z poschodia pod nimi nemá žiadnu vážnu záľubu, teda okrem krížoviek a pozerania politických relácií. A nadávania popri nich.

„Tak dobrú chuť, starký!“ zaželala mu, keď sa už púšťali do polievky. Ale vzápätí jej čosi napadlo, preto vstala a pobrala sa ku skrinke s potravinami.

„Kam kráčaš?“ zavtipkoval starý profesor.

„Pozerám, že sol'nička je už prázdna. Tak reku doplním sol',“ objasnila odchod od stola.

A tak si polievku osolili a pochutnávali si na nej. Starý muž si pochvaloval a spomenul si na známu rozprávku Sol' nad zlato.

„Ozaj ti je to viac ako zlato – táto sol'. Aj minule, keď si bola v obchode, prišla suseda zdola, že akurát im došla sol' a bola veľmi povd'ačná, že som jej trocha z našej odsypal. Keď si tak všímam tie dnešné rozprávky v televízii, zdá sa mi, že je v nich akosi málo toho hodnotného, čo bývalo v starých rozprávkach. Vieš, také tie rôzne múdrosti, že sol' je nad zlato a majú si ju vážiť... Ale asi by

sa tie staré rozprávky zišli skôr dnešným rodičom. Však aj Milan Rúfus hovorieval, že rozprávky nevznikli preto, aby sa nimi uspávali deti, ale aby sa vďaka nim zobúdzali dospelí,“ starký napokon dojedol a vybral sa vykonať bežnú potrebu.

„Kam kráčaš?“ podpichla ho žena a ich typické nedeľné popoludnie sa mohlo začať. Zanedlho u nich ktosi zaklopal. O čosi skôr však zaznel zvonček v byte dôchodcov o poschodie nižšie.

Hlavná myšlienka: Sprejeri a ich „čarbanice“

Sprejer v príbehu nie je opísaný, ani pomenovaný; je neznámy. Zrejme ide skôr o obsah a formu odkazu, ako o postavu aktéra. Každopádne mladí sú s grafitmi konfrontovaní, a preto je ich postoj k veci hodný záujmu. Veď v známom filme *Fakjú pán profesor* (Nemecko, 2013) vlak sprejuje aj učiteľka gymnázia.

Cvičenie: Čo robí sprejer?

Roztriedte nasledujúce slová do troch stĺpcov podľa toho, čo sprejera vyjadruje (teda ho charakterizuje), čo nie a čo možno.

typický sprejer: robí	možno robí	nerobí

Databáza činností:

štverá sa, spieva, spí, má kopačky, riskuje, skáče, nosí tenisky, strieľa, počúva hudbu, pozoruje, nosí drahé hodinky, má loptu, čaká, číta, sledí, má tenisovú raketu, nosí úzku sukňu, nosí slúchadlá, súťaží, telefonuje, provokuje, vyzýva, nosí zásteru, nosí lyžiarky, má šatku, dokumentuje, dribluje s loptou, má ruksak, zakráda sa, ponáhľala sa, je nervózny, vyjadruje názor, tancuje, poškodzuje, ukrýva sa, obzerá sa, nosí kovbojský klobúk, griluje, huláka, kreslí, maľuje,

sprejuje, fotografuje, uteká, má ochranné rúško, kope, má šiltovku, rebeluje, vŕta, odporuje, skrášľuje, ničí,

Cvičenie: Sprejovať grafity

Označte, či sa dá ospravedlniť, legitimizovať sprejovanie grafitov. Svoj názor podporte dobrými dôvodmi.

	situácia	vhodné	nevhodné	dôvod
1.	Martin nastriekal grafity na vonkajšiu stenu vlastného rodičovského domu.			
2.	Júlia namaľovala grafity na stenu svojej detskej izby.			
3.	Nieko nastriekal sprejom nápis „Kam kráčaš?“ na chodbové dvere do pivnice v činžiaku.			
4.	Sprejeri pomaľovali dva železničné vagóny.			
5.	Juro na školský plot napísal veľkým písmom „Zuzka, ľúbim ťa, Juro!“			
6.	Sprejeri pomaľovali celú stenu piliera pod mostom, ktorý vedie cez rieku.			
7.	Nieko zanechal v podchode odkaz čiernym sprejom: „Politici, prestaňte kradnúť.“			

Námety na diskusiu: Sprejer a spoločnosť

1. Nasprejovali ste niekedy niečo do verejného priestoru?
2. Prečo sprejer robí grafity?
3. Ak sprejovať grafity je formou revolty, tak proti čomu?
4. Sú grafity prejavom životného štýlu? A čo k nemu patrí?
5. Existuje zákonná forma kreslenia grafitov? Kedy a ako?
6. Kedy sú grafity nezákonné a prichytený páchatel' dostane pokutu? A prečo to sprejeri robia, ak vedia, že to môže byť nezákonné?
7. Sú grafity umením? Kedy?

Hlavná myšlienka: Kam kráčaš?

Otázka „Kam kráčaš?“ sa objavila aj v prvej kapitole a bola zahalená tajomstvom. Stále to tak ostáva, no v druhej kapitole je spomenutá trikrát. Quo vadis je román poľského spisovateľa Henryka Sienkiewicza z roku 1896, za ktorý mu o 9 rokov neskôr bola udelená Nobelova cena.¹

E. Jonesco bol francúzsky dramatik a básnik dvadsiateho storočia, predstaviteľ žánru absurdná dráma. Oplyvnil ho dadaizmus a v jeho hrách bojuje proti logike reči a sveta, ktorý je plný utrpenia a fanatizmu. Absurdná dráma vyšla z existencializmu a je pre ňu typická nihilistická koncepcia človeka a života, je vyjadrením skepsy, beznádeje a nezmyselnosti ľudského života.

J. P. Sartre bol významným predstaviteľom existenciálnej filozofie a významný francúzsky spisovateľ dvadsiateho storočia. V jeho dielach je často vyjadrená nezmyselnosť ľudskej existencie a absurdita slobodného konania.

---

¹ „Dej sa odohráva v rímskom impériu za vlády cisára Nera. Na pozadí milostného príbehu rímskeho patrícia Vinicia a kresťanky Lýgie opisuje začiatky kresťanstva, krutosti zo strany Ríma, Nerovu znudenú zvrhlosť, požiar Ríma a podobne.“ Viac na [https://sk.wikipedia.org/wiki/Quo_vadis_\(román\)](https://sk.wikipedia.org/wiki/Quo_vadis_(román))

Človek odjakživa hľadal zmysel svojej existencie a deti v tom nie sú žiadnou výnimkou. Deti vo všetkom naliehavo hľadajú zmysel, artikulujú to všadeprítomnou a neutíchajúcou otázkou „Prečo?“.

Cvičenie: Čo všetko môže vyjadrovať otázka „Kam kráčaš?“

Roztriedte do kategórií podľa významu tieto vyjadrenia či situácie:

- a) Dvaja spolužiaci sa stretnú v meste, jeden sa opýta druhého: „Kam kráčaš?“.
- b) Profesora v novinách zaujme článok s názvom „Kam kráča tento svet?“.
- c) Zdôver sa mi, kamarát. Ja netuším, kam kráčam.
- d) V cudzom meste: „Prosím vás, kráčam dobre k autobusovej stanici?“.
- e) A kam kráča kráčajúce rýpadlo?

Cvičenie: hľadať zmysel svojej existencie.

Podľa Platóna je človek bytosť hľadajúca zmysel.

Navrhňte synonymum, protiklad a príklad v kontexte nasledovných pojmov:

	východiskový pojem	synonymum	protiklad	príklad v kontexte
1.	zmysel			
2.	zmysluplnosť			
3.	zmyselnosť			
4.	zmyslový			
5.	zmyslov zbavený			
6.	šiesty zmysel			
7.	dávať zmysel			
8.	prísť o zmysly			

9.	mať zmysel pre...			
10.	nájsť zmysel			
11.	dráždiť zmysel			
12.	byť pri zmysloch			
13.	v určitom zmysle			
14.	hlbší zmysel			
15.	zmyselník			
16.	dvojzmyselný			
17.	rozmysel			
18.	v pravom zmysle			
19.	až do nezmyselnosti			
20.	skrytý zmysel			

Cvičenie: Interpretácia citátu.

V skupinkách po päť analyzujte a následne interpretujte niektoré z nasledujúcich citátov.

„Život jednotlivca má zmysel iba do tej miery, kým pomáha zušľachťovať a skrásľovať život každého živého stvorenia. Život je posvätný, to znamená, že je najvyššou hodnotou, ktorej sú podriadené všetky ostatné hodnoty.“ (Albert Einstein)

„Nie v tom, že trpíme, ale v tom ako trpíme, spočíva zmysel utrpenia.“ (Viktor Frankl)

„Zmysel života: Hľadať zmysel života, to je ako hľadať okuliare, ktoré máš na nose.“ (Peter Gregor)

„Je zbytočné sa pýtať, aký má život zmysel alebo nie. Má taký zmysel, aký mu dáme.“ (Seneca)

„Život dostáva zmysel jedine láskou. Čím viac sme schopní milovať a dávať sa, tým väčší zmysel má náš život.“ (Hermann Hesse)

„Len smer má zmysel. Ide o to, že niekam smeruješ, a nie, či sa tam dostaneš; lebo človek sa nedostane nikde, iba k smrti.“ (Antoine de Saint-Exupéry)

„Zmysel života nemôže byť vynájdený, musí byť odkrytý.“ (Viktor Frankl)

Cvičenie: Hľadanie významu

- Aký zmysel má umývanie riadu?
- Aký význam má hranie online hry na počítači?
- Aký význam má navštevovať astronomický krúžok?
- Aký zmysel má kosenie trávy?
- Čo je cieľom prikrmovania zvery v lese senom?
- Prečo chodím do školy?
- Načo je nám vianočný stromček?
- Aký význam má móda?
- Aký zmysel má vlastniť psa?
- Kam smeruješ týmito slovami?
- Akým zmysel má pýtať sa na zmysel?

Pre zistenie týchto informácií sme použili tieto opytovacie zámená či slovné spojenia: *aký zmysel, aký význam, prečo, načo, čo je cieľom*. Odlišujú sa vo význame? Viete navrhnúť ešte tri iné formy pýtania sa na význam?

Aktivita: Prečo?

Malé dieťa kladie neustále otázku *Prečo?* lebo chce rozumieť (a hľadá zmysel; ten je však súčasťou pochopenia). Zahrajte si takú situáciu. Tu je návod:

1. Urobte kruh so stoličkami, na ktorých sedíte a do stredu kruhu na stoličku (najlepšie otáčavú) pozvite žiaka, ktorý má odvahu odpovedať na otázky.
2. V kladení otázok postupujte do kruhu:
  - a. každý dá postupne len jednu otázku,
  - b. otázka má začínať opytovacím zámenom „prečo“ a má obsahovať slová dopytovaného z jeho poslednej odpovede,

- c. otázka má byť čo najkratšia, lebo má byť monotematická.
3. Odpoveď má byť pozitívna, nie negatívna. (Teda stanovuje, že vlastnosť je prítomná, nie neprítomná. Príklad: (správne) *Bolí ma to, lebo som človek.* (Nesprávne) *Bolí ma to, lebo nie som kameň.* Takto by sa nedalo pokračovať: *Prečo nie si kameň? Lebo nie som strom. Prečo nie si strom? Lebo nie som okno.* atď.)
  4. Aj odpoveď *Neviem.* je v poriadku. (Dá sa na ňu nadviazať otázkou: *Prečo nevieš?*)
  5. Ak sa odpoveď začne opakovať, môžeme vyzvať odpovedajúceho, aby trochu pozmenil odpoveď, no ostal verný svojim postojom a hodnotám.
  6. Aj učiteľ sedí v kruhu, môže položiť prvú, vzorovú otázku. Občas môže zasiahnuť, aby pomohol skrátiť otázku, ktorá je dvoj, či viac tematická, lebo sa nepýta na postoj dopytovaného, ale na fakty reálnych vied.
  7. Žiak v strede kruhu sa postupne otáča k ďalšiemu hovoriacemu.
  8. Predpoklad: skôr či neskôr tematizujete zmysel práce, života, existencie. Otvoria sa najťažšie filozofické otázky.
  9. Pýtanie pokračuje, pokým to má zmysel.

Príklad ako to môže vyzeráť:

Žiak z kruhu (K): **Prečo** si dnes prišiel do školy?

Žiak v strede (S): Lebo som sa chcel niečo nové naučiť.

K: **Prečo** sa chceš niečo nové naučiť?

S: Aby som bol múdry.

K: **Prečo** chceš byť múdry?

S: Aby som získal dobrú prácu.

K: **Prečo** chceš získať dobrú prácu?

S: Aby sa mi ľahko žilo.

K: **Prečo** chceš ľahko žiť?

S: Lebo núdza/nedostatok je zlá.

K: **Prečo** je núdza zlá?

S: Núdza je zlá lebo bolí.

K: **Prečo** ti bolesť vadí?

S: Lebo som človek.

K: **Prečo** si človek?

S: Neviem. (Bola možná tiež odpoveď: lebo som málo skúmal.)

K: Prečo nevieš?

S: Lebo som človek. (Zasiahne učiteľ, aby skúsil niečo iné, čo ho z bludného kruhu rovnakých odpovedí vyťahne von.)

K: Prečo si človek?

S: Lebo som sa narodil ľuďom.

... a tak ďalej.

Reflexné otázky (na žiaka v kruhu po aktivite): Ako si sa cítil? Trvala ti odpoveď čím ďalej tým dlhšie? Ktoré otázky boli ťažšie, tie na začiatku, alebo tie ku koncu? Prečo? Napadlo ťa, že s niektoré otázky si doteraz ešte neriešil?

Námety na diskusiu: K podstate všetkého

1. Ak sa niečo deje, musí to mať príčinu?
2. Ak sa nič nedeje, má aj to nejakú príčinu?
3. Čo je príčinou striedania ročných období?
4. Čo spôsobuje, že Zem obieha okolo Slnka?
5. Prečo/ako vzniklo Slnko?
6. Odkiaľ sa vzala pôvodná neorganická hmota?
7. Akú príčinu vzniku má vesmír? A má aj jeho príčina vzniku svoju príčinu?
8. Akú príčinu má jav, že sa dvaja ľudia priťahujú? Tiež je za tým gravitácia?
9. Ak majú veci svoju príčinu, znamená to, že to má aj nejaký hodnotný význam?
10. Môže príčina ostať bez následku?

11. Ak niekto neverí v Boha, no ani nehovorí, že Boh neexistuje a myslí si, že za vznikom sveta je „nejaká vyššia inteligencia“, je taký postoj agnostický?
12. Je možné, že všetko hmotné vzniká z preorganizovania hmoty, pri ktorej platí zákon zachovania energie? Ale ako môže prvá hmota vzniknúť z ničoho?
13. Aký význam má pre človeka, že skúma dejiny kultúry, života, sveta, vesmíru? Ako ďaleko do minulosti to ešte má pre človeka význam skúmať?
14. Čo najcennejšie by ste obetovali za to, že by ste spoznali pôvod sveta?
15. Máte dobrý dôvod na to, aby ľudstvo toto hľadanie vzdalo?
16. Zmenilo by sa niečo vo svete, ak by sme tú odpoveď spoznali?

Rola učiteľa v diskusii

Hneď z úvodu treba povedať, že učiteľ môže žiakov naučiť nie len diskutovať o probléme/otázke, čiže obsahu diskusie, ale aj pozorovať diskusiu na metarovine, lebo to pomôže postupne zkvalitňovať proces diskusie.

Uvedené cvičenia a aktivity sú poväčšine diskusného charakteru a preto sa odporúča, aby žiaci spolu s učiteľom sedeli v kruhu a navzájom na seba videli. To napomôže sledovaniu cieľa, že v diskusii – strete rôznych názorov a životných skúseností – sa rodí nie len pochopenie, ale postupne aj poznanie podstaty problému. Chopiť sa slova v diskusii je nástroj, ktorý formuje myslenie, pomáha oslobodiť sa od tých, ktorí by s nami chceli manipulovať. Následne zisťujeme, ako sme boli pochopení. Niekedy je ťažké vysvetliť, čo máme na mysli, ale je nesmierne dôležité, urobiť to. Avšak v diskusii má hodnotu ako rozprávanie, tak mlčanie. Veľká pozornosť sa v diskusii venuje schopnosti povedať vlastnými slovami to, čo povedal niekto iný a tak dokázať, že sme schopní preložiť si pre seba slová toho druhého. K tomu je samozrejme potrebné pozorne načúvať. Táto fáza je charakteristická dialogickým myslením, prostredníctvom ktorého sa každý zúčastnený s pomocou ostatných pokúša prísť na jedno, či viac stanovísk, ktoré sa dajú zaujať. Zaujať určité stanovisko predpokladá určité úsilie pre zhodnotenie dôvodov, odkrytie dvojznačností, rozpoznanie platnosti argumentácie, zvažovanie dôsledkov konania, alebo zváženie viacerých možných perspektív.

Učiteľ sa tiež stáva vzorom pre deti. Avšak, pokiaľ sa používajú príbehy pre žiakov (ako úvodné motivačné texty), tak je z tejto úlohy oslobodený; žiakom, ktorí majú radi radšej vzory vrstovníkov ako dospelých, to môže vyhovovať. Učiteľ tiež neustále načúva, chápe, že i neistota patrí k hľadaniu, vie, že je omylný, a preto nemá potrebu sa prezentovať, ako niekto, kto vie všetko a nikdy nepochybuje. Vie, že eticko-filozofické poznanie nikdy nie je definitívne. Učiteľ povzbudzuje k slobode myslenia, autonómii a zodpovednosti, ktorá z nej vyplýva. Učiteľ sprevádza deti v ich hľadaní, nie pred nimi, ale vedľa nich príležitostne pomocou otázok, navádza na cesty skúmania, ktoré vedú k prevereniu základných kritérií ľudskej skúsenosti. Tak sa dialóg prehĺbuje, stáva sa filozofickejším. Učiteľ podporuje rôznorodosť a originalitu, pomáha žiakom vytvoriť si svoj vlastný pohľad, ako aj schopnosť neprehliadať dôkazy proti vlastnému názoru (čo je záležitosť čestnosti). Učiteľ motivuje žiakov, aby si všimli, čo je spoločnej diskusii nápomocné a čo ju brzdí.

Ak sa učiteľ rozhodne dlhodobejšie trénovať schopnosť zmysluplne a efektívne riešiť otázky pomocou diskusie, tak po istom čase, asi osem spoločných diskusií sa úloha učiteľa (alebo všeobecnejšie vedúceho/moderátora diskusie, a nemusí ním byť len učiteľ) stráca a rozplýva. Formuje sa tzv. *hľadajúce spoločenstvo* (community of inquiry, ako ho nazvali už pragmatickí filozofi C. S. Peirce a J. Dewey, neskôr M. Lipman) sa postupne začne organizovať a riadiť samo, dodržiava pravidlá vzájomného kultivovaného nadväzovania a samokorektívneho správania. Učiteľ neprezrádza svoj názor či postoj k riešenej problematike (tým by nežiaduco ovplyvňoval, prípadne znemožnil diskusiu) a okrem moderátorskej funkcie dáva pozor na využívanie kognitívnych prvkov myslenia a sociálnych zručností v diskusii, pomáha uvedomovať si diskusiu na metarovine. Metarovina odhaľuje štruktúru diskusie, ukazuje, že napríklad: teraz hľadáme príklady, teraz overujeme hypotézu, teraz definujeme pojem, teraz zovšeobecňujeme, teraz myslíme deduktívne, teraz induktívne, teraz sa cyklíme, teraz sa (ne)zapájajú všetci, teraz si niekto uzurpoval neprimerane veľa priestoru, teraz blúdime, teraz sme nedôslední/povrchní, teraz tvrdíme dogmaticky, teraz sme motivujúci, teraz výsmešní, teraz hľadáme analógie, teraz sme oceňujúci, teraz chceme preformulovať myšlienku, teraz nevieme premostiť, teraz hľadáme kritériá alebo východiská, teraz navrhujeme, teraz sa pýtame, teraz sa vraciame k poslednému známemu miestu, teraz zohľadňujeme kontext, teraz hľadáme alternatívy, teraz identifikujeme rozporné tvrdenie, teraz tvoríme myšlienkový experiment, teraz sa podieľame na riadení diskusie, teraz rozlišujeme, teraz hľadáme opačný príklad, atď.; je toho veľa, čo, reflektujúc metarovinu diskusie, môžeme pomenovať, pozorovať a nacvičiť.

Učiteľ má pre svoju rolu facilitátora na výber mnoho otázok, ktorými vstupuje do diskusie, nevedieme ich absolútny výpočet (tie predsa závisia od konkrétnej situácie), avšak vzorovo, vo funkcii ochutnávky, napríklad tieto:

- Martin, ako rozumieš tomu, čo práve povedala Andrea?
- Andrea, pochopil ťa Martin správne?
- Julo, ty by si to vysvetlil rovnako ako Andrea?
- Peter, aký príklad pre svoje tvrdenie by si uviedol?
- A bol to príklad (zo života) alebo tvrdenie?

- Vie si niekto predstaviť aj opačný príklad (protipríklad) voči príkladu, ktorý uviedol Peter?
- Aké rôzne príklady sú možné pre podporu tohto tvrdenia? Kto dá ďalší?
- Ako môžeme zhrnúť a zjednotiť všetky príklady? Čo podstatné majú spoločné?
- Je to podstatné v našich príkladoch (dosiahnuté induktívne) aj v podstate našej definície, ktorú sme urobili vyššie?
- Čo je chybné na tej definícii?
- Ako by sme ju revidovali?
- Čo v nej je rodovým a čo druhovým pojmom?
- Ako môžeme definíciu transformovať do hypotézy?
- Ako hypotézu potvrdíme alebo na základe čoho zamietneme?
- Nezacyklili sme sa teraz? Kde sú „dvere“ z kruhu, či aspoň „okno“?
- Tono, na koho nadväzuje táto tvoja výpoveď?
- Júlia, mohla by si prirovnať tvoju predstavu k Janovej? Aký vzťah tam vidíš?
- Tomáš, povedz, teraz si dlhšie pozoroval, čo sa ti ronilo hlavou?
- A to myslíš vážne? Alebo zo žartu? Je naozaj teraz priestor na vtipkovanie?
- Slávka, viackrát si sa nadýchla a bola si predbehnutá, je to ešte aktuálne?
- Mirka, dá sa ti nadviazať na Slávku?
- Podľa akého kritéria to určíme/rozhodneme?
- Kto má návrh/nápad na ďalší priebeh našej diskusie?
- O čo opierame toto tvrdenie? Aké má ono východiská, čo musí platiť?
- Nezablúdili/neodbehli sme? Vieme kam smerujeme? Ako sa vieme vrátiť naspäť k veci, kde nadviazať?
- Paťa, teraz si pozorne načúvala, čo ťa napadlo?
- Je zohľadnený kontext, v ktorom platí naša úvaha?

- Aká iná alternatíva je možná?
- Nie je v tom rozpor? Je to konzistentné/koherentné? Nezapadá/nevypadá nejaká myšlienka do nášho konceptu?
- Sme dôslední v postupe, ktorý sme zvolili? Vyššie sme povedali, že urobíme toto a zdá sa mi, že sme na to zabudli. Vysvetlí niekto, prečo a kedy sme od toho zámeru upustili?
- Nezovšeobecňujeme/generalizujeme predčasne/unáhlene? Alebo sme rezignovali na zovšeobecnenie?
- Naozaj je to to isté? Nelíši sa to predsa len v niečom? Správne rozlišujeme? Podľa akého kritéria?
- Ak sme spoločne došli k odpovedi, ako urobíme skúšku správnosti?

Diskusia končí v spoločnej reflexii o efektívite spoločného pátrania. Účastníci diskusie zhodnotia proces hľadania odpovedí, reflektujú v ňom svoju úlohu, alebo aktivitu iných. Úlohou reflexie diskusie je zodpovedať otázku cez čo sme prešli, čo sme sa naučili a ako sa nám to darilo: čo by sme urobili inak, kde som sa cítil neistý, čo sa mi páčilo alebo aj nie, ako som sa cítil. Ak účastníci boli vopred poverení, aby sledovali čiastkové aspekty v diskusii (napr.: početnosť otázok, hypotéz, nadväzovanie, dôslednosť v argumentácii, početnosť príkladov a protipríkladov, štatistika zapájania sa vedúceho, zacyklenie sa apod.), informujú o svojom pozorovaní. Zodpovedia sa otázky ako napríklad: kto ešte sa podieľal na riadení procesu, kedy a ako to spravil, čo sa zodpovedalo, čo ešte nie a aké nové otázky sa (v kontexte) otvorili. V záverečnej reflexii sa už žiaci nevracajú k obsahu diskusie, reflektujú už len proces diskusie a proces myslenia na ich metarovine. Možné sú otázky, napríklad: Ako ste sa cítili? Bol príbeh pre vás dôležitý? Čo ste si ako trieda uvedomili? Čo sa javilo veľmi zaujímavé? Ktoré názory sa vám páčili a prečo? Vnímate rozdiel medzi vašim názorom a názorom iných? Pripomína vám tá skúsenosť niečo z vášho života? Čo ste sa naučili? Máte teraz potrebu trochu korigovať svoje názory? Prečo sa vám darilo spolupracovať? Ktoré pravidlá sa oplatí v komunikácii uplatňovať? Čo vám vadilo? Aké otázky si beriete so sebou na ďalšie premýšľanie?

Záverom treba zdôrazniť, že žiaci prostredníctvom diskusie sledujú spoločné myslenie tam, kam ich ono zavedie, učiteľ svoju úlohu urobí dobre vtedy, ak postupne jeho funkciu preberá samo skúmajúce spoločenstvo, žiaci si postupne takýto typ otázok osvoja, otázky prúdia všetkými smermi, zapája sa čím

d'alej tým väčší počet žiakov (a čím ďalej, tým menej učiteľ) a postupne sa stavajú na jednu stranu „ihriská“; zjednotia sa v spolupráci voči filozofickej otázke/problému, ktorú treba spoločnými silami kriticky a (nateraz) správne zodpovedať.

